

Parteneriatul estic: începutul refluxului procesului de extindere a Uniunii Europene?

(The Eastern Partnership: the beginning of the ebb for the EU enlargement?)

Gheorghe CIASCAI

Abstract: *The aim of this paper is to highlight the geopolitical limits and the strategic weakness of the European Union in his approach concerning the enlargement policy and the Neighborhood Policy after the beginning of the crisis in Ukraine. For this reason, the research will examine the evolution of the Eastern Partnership since February 2014 after the annexation of Crimea by Russian Federation and the start of war in eastern regions of Ukraine until present. Also, the paper will examine the impact of the dynamics of the Eastern Partnership for the Eastern European Partners, especially for Republic of Moldova..*

Keywords: *European Union, enlargement, Eastern Europe, Russia, security, geopolitics.*

Introducere

Lansarea în 2009 a Parteneriatului Estic a creat impresia unei capacități reale a Uniunii Europene de a-și consolida statutul de actor principal la nivel european, de a promova adecvat interesele sale politice, economice și de securitate în vecinătatea răsăriteană și de a asigura o bună gestionare a frontierelor Uniunii. De asemenea, inițiativa lansată la Praga în mai 2009 a părut că răspunde așteptărilor diverse ale statelor ex-sovietice pla-

sate între Uniunea extinsă în 2007 și Federația Rusă. În plus, noul instrument al politicii externe a UE a generat speranțe în unele din aceste state care doreau o apropiere mai puternică de Uniunea Europeană, inclusive, pe termen lung, aderarea deplină la Uniune. Speranțe oarecum îndreptățite de prevederile Tratatului privind Uniunea Europeană care, așa cum subliniază unii comentatori, permit oricărui stat suveran european să candideze la aderarea la Uniune¹.

Dintr-o altă perspectivă, Parteneriatul Estic a suscitât încă din start nemulțumirea Federației Ruse. De altfel, Federația Rusă a și pus pe picioare o veritabilă strategie care vizează contracararea printr-o gamă variată de mijloace a proiectului european². Parteneriatul Estic este perceput de liderii Federației Ruse ca o implicare nepermisă a Uniunii Europene într-o regiune în care Moscova consideră că are interese prioritare. Aceste interese sunt derivate de liderii ruși din moștenirea sovietică și țaristă, din necesitatea menținerii statutului de mare putere a Rusiei și din necesitatea de a proteja anumite linii roșii de natură politică, geopolitică, militară și economică a Federației Ruse în străinătate apropiată vestică.

În ciuda obiectivelor limitate ale Parteneriatului Estic, Federația Rusă a perceput demersul european ca o tentativă de extindere a Uniunii într-o regiune unde are interese vitale și nu a ezitat să declanșeze un conflict deschis pentru a stopa acest proces, încălcând în mod grosolan normele dreptului internațional. Din această perspectivă, ipoteza acestui articol este că Uniunea Europeană, deși a reacționat rapid și consistent printr-o gamă extinsă de sancțiuni la adresa Federației Ruse, a dovedit o ambiguitate dezarmantă în privința nivelului de ambiție strategică și a scopurilor politice ultime ale Parteneriatului Estic. Evitată prin omisiune de către liderii UE și statelor membre ale Uniunii în prima fază a Parteneriatului Estic, dar

invocată de liderii din unele state partenere, tema lărgirii UE în vecinătatea estică a fost omisă constant de oficialii europeni și în perioada care a urmat evenimentelor din 2014 din Ucraina. Deși ar putea fi considerată ca o dovadă de moderație într-un context de securitate turbulent, respingerea posibilității aderării statelor est-europene partenere dornice să intre în UE, poate fi interpretată ca un semn al slăbiciunii reale a Uniunii. Refuzul european ar putea fi interpretat, desigur, și ca o atenționare la adresa comportamentului duplicitar al guvernelor din aceste state aspirante la statutul de candidat la UE³. O Uniune care, să nu uităm, din anii '70 ai secolului trecut până în primul deceniu al mileniului a derulat o constantă politică de extindere, fiecare deceniu fiind marcat de intrarea în Uniunea Europeană a cel puțin trei noi membri.

Parteneriatul Estic și lansarea confruntării deschise cu Federația Rusă

Încurajați de reușitele anterioare în materie de asociere cu statele vecine, în special în cazul statelor din Europa Centrală care în anii '90 a semnat acorduri de asociere iar în anii 2004-2007 au aderat la Uniunea Europeană, liderii europeni au sperat că acordurile de asociere propuse statelor din Europa de Est în cadrul Parteneriatului Estic vor contribui la „europenizarea” guvernărilor în

aceste state și la stabilitatea și la securitatea vecinătății răsăritene⁴.

Criza din Ucraina din 2014 și evenimentele ulterioare anexării Crimeei de către Federația Rusă au contrazis dramatic speranțele și așteptările europene. În ciuda semnării acordurilor de asociere și liber schimb cu trei din statele partenere, Republica Moldova, Ucraina și Georgia, potențialele beneficii ale Parteneriatului Estic au fost afectate de deteriorarea bruscă a climatului politic, de securitate și economic din vecinătatea răsăriteană. În locul difuzării către Estul Europei post-sovietic a bunei guvernări, a prosperității europene și a normativismului european în materie de conduită internațională, Uniunea Europeană s-a trezit într-o realitate politică și geopolitică ce amintește de *războiul rece!*

Pusă în fața unei Federații Ruse cu o agendă revizionistă asumată explicit, prin anexarea unei părți a teritoriului ucrainean, prin sprijinul vizibil acordat insurgenților separatiști din Donbas și prin punerea sub semnul întrebării a normelor fundamentale ale dreptului internațional, Uniunea Europeană s-a dezmeticit și liderii săi au luat primele decizii de răspuns la comportamentul agresiv al Moscovei. Setul de sancțiuni politice și economice la adresa Federației Ruse, i.e. a personalităților politice și agenților economici din Rusia, a fost însoțit și de o tardivă reevaluare a comportamentului general al Federației Ruse vis-a-vis de Uniunea Europeană și

de Occident⁵. A fost nevoie de șocul provocat conduita agresivă din Ucraina pentru ca europeni să descopere o „Rusie anti-gorbaciovistă”⁶ și antieuropeană. Este posibil ca valorile liberale care constituie temeiul Uniunii Europene și a comportamentului său normativist în mediul internațional să fi provocat o distorsiune în perceperea jocului internațional realist al Rusiei președintelui Putin pînă la declanșarea operațiunilor militare separatiste din Ucraina cu sprijin rusesc⁷. Această Rusie *realistă și revizionistă* a văzut în extinderea spre Est a Uniunii Europene (și a NATO) o deteriorare a echilibrului de putere⁸. În consecință, a creat o construcție internațională concurentă cu proiectul european – Uniunea Eurasiatică – în care să integreze statele din Parteneriatul Estic semnate ale acordurilor de asociere cu Uniunea Europeană și a dezvoltat o strategie subtilă de cultivare a disensiunilor în sînul Uniunii Europene, inclusiv prin lansarea unei platforme mass-media de propagandă antioccidentală, Sputnik⁹. Dacă în privința obiectivelor Uniunii Eurasiatice lucrurile erau ceva mai evidente, strategia de încurajare a rivalitatilor și diviziunilor între statele membre și de sprijinire a curentelor politice extremiste din statele membre parte a așa numitului „război hibrid” a fost mult mai greu și tardiv percepută de către mulți europeni¹⁰. În acest context, liderii de la Kremlin nu au ezitat să utilizeze slăbiciunile și divergențele europene în gestio-

narea crizei datoriilor Greciei sau excesele radicale cu nuanțe *naționalist-iliberale* ale guvernului de la Budapesta pentru a provoca ruperea consensului pe care se bazează decizia Consiliului referitoare la sancțiunile politice și economice la adresa Federației Ruse. Reuniunile bilaterale la vîrf dintre președintele Vladimir Putin și primul ministru maghiar Viktor Orban din anii 2015 și 2016 au reprezentat tentative manifeste ale Rusiei de a diviza Uniunea Europeană în dosarul ucrainean¹¹. Însuși Președintele Comisiei Europene, Jean Claude Juncker, a avut poziții publice concesive vizavi de conduita Federației Ruse de natură să afecteze consensul european și respectarea angajamentelor Uniunii față de statele din Parteneriatul Estic, în special față de Ucraina. Declarația presedintelui Comisiei Europene de la conferința internațională organizată la Passau în Germania în octombrie 2015 conform căreia „EU must improve Russia ties”¹² sunt în dezacord cu poziția oficială a Uniunii de menținere a sancțiunilor la adresa Rusiei pînă la respectarea angajamentelor luate de această țară la Minsk.

Dacă se adaugă la aceste tentative ruse de încurajare a divergențelor la vîrfurile Uniunii Europene, relațiile apropiate dezvoltate de diferiți emisari oficiali sau neoficiali de la Kremlin cu mișcările politice de extremă dreapta anti-europene din diferite state membre ale Uniunii, inclusiv finanțarea acestor mișcări politice¹³ avem o imagine mai com-

pletă asupra panopliei de instrumente subversive folosite de Federația Rusă în confruntarea cu Uniunea Europeană declanșată de criza ucraineană și de Parteneriatul Estic.

Așadar, avînd în vedere cele expuse anterior, nu e surprinzător că, în cele din urmă, la nivelul unora din structurile decizionale ale Uniunii Europene s-a conștientizat că Federația Rusă s-a transformat dintr-un potențial partener într-un adversar real împotriva căruia este necesar să dezvolte și o strategie de comunicare publică¹⁴.

Obiectivele limitate ale Parteneriatul Estic și limitele rezultatelor acestuia

În mod paradoxal, confruntarea deschisă a Uniunii Europene cu Federația Rusă generată de criza ucraineană este alimentată suplimentar chiar de anumite ambiguități și linii roșii care se manifestă în cadrul Parteneriatului Estic care decurg din obiectivele limitate ale acestei inițiative europene.

Aceste ambiguități ale Parteneriatului Estic asumate tacit de liderii europeni și evitate cu destulă dificultate de statele partener, în special de cele aspirante la calitatea de membru al Uniunii, s-au menținut și după semnarea Acordurilor de Asociere și a celor de Liber Schimb cu Ucraina, Republica Moldova și Georgia în cursul anului 2014, după izbucnirea crizei din Ucraina.

În ciuda arhitecturii complexe a Parteneriatului Estic care include atât o componentă bilaterală și acordurile aferente, cât și una multilaterală, inclusiv cele patru platforme și șapte inițiative emblematiche deschise pentru toate statele membre și pentru cele șase state partenere, rezultatele în materie de apropiere de Uniunea Europeană sunt modeste, inclusiv pentru partenerii cei mai avansați¹⁵.

Administrații publice atinse de corupția endemică, lipsă de transparență în actul de guvernare, economii disfuncționale, societăți fragmentate, domnia legii în suferință sau ratele înalte ale sărăciei departe de standardele europene sunt câteva din caracteristicile remanente ale partenerilor estici, cei mai avansați în materie de reforme, precum Ucraina, Georgia sau Republica Moldova, deși au beneficiat de finanțări nerambursabile europene și de misiunile de asistență tehnică precum TAIEX.

Oficialii europeni și experți specializați în spațiul răsăritean al Europei identifică drept sursă a menținerii acestor caracteristici moștenirea sovietică a clasei politice care conduce aceste state, conservarea și activarea rețelelor de influență și de loialitate ale Federației Ruse în viața economică și politică din vecinătatea estică dar și duplicitatea elitelor pro-europene din aceste state care încearcă adesea să exploateze oportunist ofertele pe care Moscova le face în mod consecvent.

Nu face excepție de la această situație nici Republica Moldova,

care a fost considerată o poveste de succes Parteneriatului Estic în anii 2013-2014, după cum remarca Nicu Popescu, expert al Institutului pentru Studii de Securitate al UE¹⁶. În ciuda prezenței neîntrerupte la guvernare a unor coalițiilor pro-europene din 2009 până în prezent, de semnarea și de intrarea în vigoare a acordurilor cu Uniunea Europeană sau de sporirea substanțială a ponderii UE în comerțul său exterior în ultimii ani bilanțul moldovean în materie de „europenizare” nu este superior celui al Ucrainei afectată de războiul din Donbas și al Georgiei cu handicapul său geografic și geopolitic. Deteriorarea cursului reformelor în Republica Moldova, pe fondul unor grave scandaluri în sectorul bancar din această țară și a cazurilor de corupție la nivel înalt, a fost sesizată de oficialii din UE care în Consiliul din februarie adresa critici și recomandări ferme noului guvern aparent pro-european de la Chișinău¹⁷.

Însă, deși reponsabilitatea actorilor locali în rezultatele slabe ale Parteneriatului Estic nu poate fi pusă la îndoială, examinarea acestor rezultate cu ajutorul unor instrumente mai precise poate evidenția și responsabilitatea europenilor, a liderilor de la Bruxelles și a celor din capitalele statelor membre.

Așa cum am menționat mai sus, ambiguitatea angajamentelor europene și limitarea obiectivelor Parteneriatului Estic la o „integrare parțială” și-au pus amprenta asupra performanțelor acestuia și ale

reformelor din statele partenere. Efectul absenței unui orizont bine precizat și asumat de extindere a UE în regiune a fost foarte bine sesizat de un expert în problematica Europei de Est post-sovietice „The EaP countries lack an EU membership perspective, raising the question of whether there is the political will to carry out systemic reforms. There is also the challenge of the EU’s overly ambitious expectations and conditions, inspired by enlargement logic. For these reasons, many reforms remain on paper...”¹⁸.

Se pare că liderii Uniunii Europene și cei ai statelor membre intrare în UE în anii 80, 2004, 2007 și 2013 au uitat efectul catalizator al obiectivului aderării la Uniunea Europeană asupra tranziției lor democratice și asupra propriilor reforme în economie și administrație.

Vecinătatea estică a Uniunii Europene este oare ... europeană?

Contraperformanțele și regresul Republicii Moldova în materie de „europenizare”, după semnarea și intrarea în vigoare a Acordurilor de Asociere și Liber Schimb în 2014 și după adoptarea în același an a deciziei Consiliului și Parlamentului European privind accesul fără viză în UE a cetățenilor Republicii Moldova, pot fi, așadar, interpretate și dintr-o altă perspectivă.

Cu certitudine, liderii Uniunii Europene și ai statelor membre poartă și ele responsabilitatea pentru

traectoria sinuoasă a Parteneriatului Estic și a statelor partenere puternic angajate în această inițiativă. Excesul de prudență manifestat în stabilirea obiectivelor pentru a menaja susceptibilitatea Federației Ruse, pentru a nu irita opinia publică din statele membre „obosită” de extinderile precedente și pentru a nu încuraja așteptări exagerate în statele vizate, s-a dovedit a avea rezultate contrarii.

Astfel, comportamentul liderilor europeni a reușit să încurajeze o conduită revizionistă a Federației Ruse, bine disimulată înaintea de momentul semnării Acordurilor de Asociere și Liber Schimb dintre UE și statele Parteneriatului Estic. De asemenea, a provocat reacții absurde și nationaliste ale opiniei publice din statele membre, așa cum o indică rezultatul referendumului din Olanda referitor la Acordul de Asociere UE-Ucraina¹⁹. În fine, a generat speranțe și așteptări în statele partenere care au mizat pe „vectorul european” pentru a evada din „geopolitica eurasiatică” și pentru a depăși traumele istoriei sovietice. Lectura articolului 49 din Tratatul privind Uniunea Europeană referitor la dreptul suveran al statelor europene de a adera la Uniune, negocierile de aderare derulate în prezent de Serbia, Muntenegru și Turcia și chiar Parteneriatul Estic însuși susțin aceste speranțe.

Pentru a descuraja aceste speranțe, factorii de decizie europeni trebuie fie să modifice Tratatul privind Uniunea Europeană, fie să redeseneze harta Europei astfel încât

statele Parteneriatului Estic să fie situate în afara acesteia.

Concluzii

Extinderile succesive ale Uniunii Europene începând cu cele din anii '70 și pînă la cele din anii 2000 au avut toate o logică geografică și geopolitică. După extinderea în direcția nord-vest spre insulele britanice și spre Danemarca a urmat în anii 80 o lărgire către noile democrații din zona mediteraneeană a Europei. Extinderea spre democrațiile scandinave din anii '90 a fost urmată în

primul deceniu al acestui secol de cooptarea în Uniunea Europeană a noilor democrații din Europa Centrală, inclusiv cele din spațiul baltic.

După finalizarea negocierilor cu statele candidate din Balcani este de așteptat ca aderarea succesivă a acestora să aibă loc la începutul deceniului viitor. Pasul logic din punct de vedere politic, economic, strategic și geopolitic al Uniunii Europene ar fi să se îndrepte spre vecinătate răsăriteană europeană și s-o integreze deplin, chiar cu riscul de a se confrunța cu o Rusie realistă, revizionistă și anti-europeană.

Note

- ¹ Wessel, R., Lazowski, A., „Dutch farce on Ukraine: Is there a way out?“, *Euobserver*, 8 April 2016, accesat online în aprilie 2016 la adresa <https://euobserver.com/opinion/132984>
- ² J.J. Anderson, „Hybrid operations: lessons from the past“, *Brief Issue*, no 33/October 2015, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online în mai 2016 la adresa http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_33_Hybrid_operations.pdf
- ³ S. Secieru, „Moldova: Between Thought Love and a Popcorn Strategy“, *Blog Looking East*, The Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 22 February 2016, accesat online în mai 2016 la adresa https://blog.pism.pl/blog/?id_blog=44&lang_id=13&id_post=758
- ⁴ Gh. Ciascai, „Parteneriatul Estic și limitele procesului de „europenizare” a Estului”, *Polis*, Iași, vol. III, No 4 (10) 2015
- ⁵ A. Monaghan, „Russia’s world. Facing a century of instability”, *Brief Issue*, no 3/2016, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online în aprilie 2016 la adresa http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_3_Russia.pdf
- ⁶ N. Popescu, Haukalla, „Russian futures: Horizon 2025”, *Report no 26*, March 2016, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online în aprilie 2016 la adresa <http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/russian-futures-horizon-2025/>
- ⁷ Gh. Ciascai, „Eastern Partnership of EU – the challenges and the opportunities in the context of the Ukraine’s crisis”, *CES Working Papers*, Iași, vol VI, no 2A/2014

- ⁸ A. Monaghan, „Russia’s world. Facing a century of instability”, *op. cit.*
- ⁹ S. Ha, „Russian Propaganda, Disinformation, and EU strategy communication: revisiting Cold War rethoric”, *Des regards croises sur l’Europe*, 3 May 2015, accesat online în mai 2016 la adresa <http://www.eyes-on-europe.eu/russian-propaganda-disinformation-and-eu-strategic-communication>
- ¹⁰ N. Popescu, „Hibrid tactics: Russia and the West”, *Allert Issue*, no 46/October 2015, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online la adresa <http://www.iss.europa.eu/publication/s/detail/article/hybrid-tactics-russia-and-the-west/>
- ¹¹ B. Hoyle, „Putin bids to divide EU with 10bn euro loan to Hungary”, *The Times*, March 31 2015, accesat online în mai 2016 la adresa <http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article4397354.ece>
- ¹² Junker, J. C., „EU must improve Russia ties”, *BBC News*, October 9 2015, accesat online în aprilie 2016 la adresa <http://www.bbc.com/news/world-europe-34486157>
- ¹³ M. Damgé, „Prêt russe à FN : Moscou cherche-t-il à tester la cohésion de l’UE », *Le Monde*, 5 December 2014, accesat online în mai 2016 la adresa http://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2014/12/05/emprunts-russes-moscou-cherche-t-il-a-tester-la-cohesion-de-l-union-europeenne_4533700_4355770.html
- ¹⁴ „Russia’s manipulation of information on Ukraine and the EU’s response”, *Briefing*, May 2015, European Parliament, accesat online în mai 2016 la adresa http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/559471/EP_RS_BRI%282015%29559471_EN.pdf
- ¹⁵ E. Kaca, „EU Expert Missions to the Eastern Partnership Region: time to change”, *Bulletin PIMS* no 20 (870) 2016, The Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 2016, accesat online în aprilie 2016 la adresa <http://www.pism.pl/publications/bulletin/no-20-870>
- ¹⁶ N. Popescu, „Cum s-a transformat povestea de succes a Moldovei în relația cu UE într-un eșec usturător pentru moldoveni”, *Interviu pentru Radio Free Europe*, 5 octombrie 2015, accesat online în mai 2016 la adresa <http://www.europalibera.org/content/article/27284113.html>
- ¹⁷ S. Secrieru, „Moldova: Between Thought Love and a Popcorn Strategy”, *op. cit.*
- ¹⁸ E. Kaca, „EU Expert Missions to the Eastern Partnership Region: time to change”, *Bulletin PIMS* no 20 (870) 2016, The Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 2016, accesat online în aprilie 2016 la adresa <http://www.pism.pl/publications/bulletin/no-20-870>
- ¹⁹ R. Wessel, A.Lazowski, „Dutch farce on Ukraine: Is there a way out?”, *Euobserver*, 8 April 2016, accesat online în aprilie 2016 la adresa <https://euobserver.com/opinion/132984>, *op. cit.*

Bibliografie

- ANDERSON, J.J., *Hybrid operations: lessons from the past*, Brief Issue, no 33/October 2015, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online în mai 2016 la adresa http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_33_Hybrid_operations.pdf
- CIASCAI, Gh, *Eastern Partnership of EU – the challenges and the opportunities in the context of the Ukraine’s crisis*, CES Working Papers, Iași, vol VI, no 2A/2014
- IDEM., *Parteneriatul Estic și limitele procesului de „europenizare” a Estului*, Polis, Iași, vol. III, No 4 (10) 2015
- DAMGÉ, M., (2014), „Prêt russe à FN : Moscou cherche-t-il à tester la cohésion de l’UE », *Le Monde*, 5 December 2014, accesat online în mai 2016 la adresa http://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2014/12/05/emprunts-russes-moscou-cherche-t-il-a-tester-la-cohesion-de-l-union-europeenne_4533700_4355770.html
- HA, S., „Russian Propaganda, Disinformation, and EU strategy communication: revisiting Cold War rhetoric”, *Des regards croisés sur l’Europe*, 3 May 2015, accesat online în mai 2016 la adresa <http://www.eyes-on-europe.eu/russian-propaganda-disinformation-and-eu-strategic-communication>
- HOYLE, B., „Putin bids to divide EU with 10bn euro loan to Hungary”, *The Times*, March 31 2015, accesat online în mai 2016 la adresa <http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article4397354.ece>
- JUNKER, J. C., „EU must improve Russia ties”, *BBC News*, October 9 2015, accesat online în aprilie 2016 la adresa <http://www.bbc.com/news/world-europe-34486157>
- KACA, E., „EU Expert Missions to the Eastern Partnership Region: time to change”, *Bulletin PIMS* no 20 (870) 2016, The Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 2016, accesat online în aprilie 2016 la adresa <http://www.pism.pl/publications/bulletin/no-20-870>
- MONAGHAN, A., „Russia’s world. Facing a century of instability”, *Brief Issue*, no 3/2016, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online în aprilie 2016 la adresa http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_3_Russia.pdf
- POPESCU, N., „Hibrid tactics: Russia and the West”, *Allert Issue*, no 46/October 2015, European Union Institute for Security Studies, Paris, accesat online la adresa <http://www.iss.europa.eu/publication/detail/article/hybrid-tactics-russia-and-the-west/>
- POPESCU, N., „Cum s-a transformat povestea de succes a Moldovei în relația cu UE într-un eșec usturător pentru moldoveni”, *Interviu pentru Radio Europa Liberă*, 5 octombrie 2015, accesat online în mai 2016 la adresa <http://www.europalibera.org/content/article/27284113.html>
- POPESCU, N., Haukalla, „Russian futures: Horizon 2025”, *Report no 26*, March 2016, European Union Institute for Security Studies, Paris,

- accesat online în aprilie 2016 la adresa <http://www.iss.europa.eu/publication/detail/article/russian-futures-horizon-2025/>
- SECRIERU, S., „Moldova: Between Thought Love and a Popcorn Strategy”, *Blog Looking East*, The Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 22 February 2016, accesat online în mai 2016 la adresa https://blog.pism.pl/blog/?id_blog=44&lang_id=13&id_post=758
- WESSEL, R., LAZOWSKI, A., „Dutch farce on Ukraine: Is there a way out?”, *Euroobserver*, 8 April 2016, accesat online în aprilie 2016 la adresa <https://euobserver.com/opinion/132984>
- „Russia’s manipulation of information on Ukraine and the EU’s response”, *Briefing*, May 2015, European Parliament, accesat online în aprilie 2016 la adresa http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/559471/EPRS_BRI%282015%29559471_EN.pdf
- The Eastern Partnership Multilateral Platforms*, accesat online în mai 2016 la adresa http://eeas.europa.eu/eastern/platforms/index_en.htm
- The Eastern Partnership – Flagship Initiatives*, accesat online în mai 2016 la adresa http://eeas.europa.eu/eastern/initiatives/index_en.htm.